

İlk Dönem Tefsirlerinde Rab Kelimesine Yüklenen Anlamlara Arap Şiirinden İstişhad Örnekleri

Abdullah Sevgi | 0000-0003-1124-1224 | abduallah.sevgi@siirt.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı | Siirt, Türkiye

ROR : 05ptwtz25

Öz

Kur'an'ın nazil olmaya başladığı ilk dönem Arap toplumu, Allah'a inanıyor ve Allah'ın her şeyin sahibi ve yaratıcısı olduğunu kabul ediyordu. Günlük konuşmalarında hem Allah hem de Allah'tan başka varlıklar; mesela melekler, hükümdarlar, putlar ve bazı kabile reisleri için Rab ismini kullanıyorlardı. Kur'an'dan anladığımız kadarıyla ilk dönem, Arap müşrikleri gökleri ve yeri yaratan, güneşi emre amade kılan, rızık veren, hayat veren, yüce arşın sahibi ve âlemlerin Rabbinin Allah olduğuna inanıyorlardı. İlk nazil olan 30 sûrede "Allah" isminin 20 defa, "Rab" isminin ise 44 defa geçmesi, Arapların Rab ismini çok iyi bildiğini göstermektedir. Rab ismini izafetsiz bir şekilde sadece Allah için kullanırken başka varlıklar için tamlamayla kullanıyorlardı. Bu dönemde Kur'an, Arapların çok iyi bildiği "Rab" ismini kullanmak suretiyle onlara ilahi mesajını ulaştırmıştı. Diğer ilahi kitaplar gibi Kur'an da ilk muhataplarının dilinde nâzil olmuş ve onların anladığı kelime ve kavramlarla kendilerine hitap etmiştir. Allah'ı tanımak, O'nun hakkında doğru bilgi sahibi olmak ancak Kur'ân-ı Kerîm'de kendisini tanıttığı isim ve sıfatları bilmekle mümkündür. "Rab" ismi de Kur'an'da "Allah" lafzından sonra en çok kullanılan, ulûhiyeti tanımlayan ve bütün mahlûkatla ilgisi olan bir isimdir. Kur'an'da 971 defa geçen "Rab" isim sıfatı 964 yerde doğrudan Allah'a nispet edilmektedir. Rab isminin Kur'an'daki bu yaygın kullanımı ve diğer esmâ-i hüsnâ, özellikle Azîz, Ğafûr, Rahîm, Raûf, Tevvâb, Ğanî ve Vedûd ile birlikte kullanılması bu ismin önemini artırmaktadır. Bu ismi anlamak aynı zamanda diğer esmâ-i hüsnâ'yı da anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu ismin anlamını ortaya çıkarabilmek için ilk dönem tefsirlerine ve Arap şiir divanlarına başvurmak gerekir. Biz de bu makalede, "Rab" kelimesinin Kur'an'da ifade ettiği anlamların delillerini, Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların şiirinde bulmaya çalıştık. Bunun için kadim tefsir kaynaklarına ve ilk dönem Arap şiir divanlarına başvurduk. Erken dönem şiirleri, sahipleri ve ortaya çıkış tarihleri, şiirin sözlü rivayet yoluyla Abbâsî çağına ulaşma şekli ve Arap şiirinin sıhhati tartışma konusudur. Bir tarafta, dînî, sosyal, siyasal ve kültürel açılardan klasik Arap şiirinin intihal olduğunu savunan David Samuel Margoliouth (öl. 1940) ve Tâhâ Hüseyin (öl. 1973) gibi âlimler, diğer taraftan onlara reddiyeler yazarak intihal olmadığını savunan Muhammed Hıdır Hüseyin (1876-1958), Mustafa Sâdık er-Râfî'nin (1881-1937) mücadelesinin bir benzeri günümüze kadar devam etmektedir. Ancak bu araştırma söz konusu tartışmadan uzak, dönemin şiirlerinde "Rab" kelimesinin kullanıldığı anlamları tespit etmeye çalışmaktadır. Çünkü Kur'an'ın indiği dönem Araplarının bu kelimeye yüklediği manaları araştırıp bulmak, Kur'an'ı iyi ve doğru anlamayı kolaylaştırmaktadır. Zira Kur'an, mevcut dili kullanarak vahye muhatap olan

Arapların bozuk inanç ve düşüncelerini kelimelere yüklediği anlamlarla düzeltmeye çalışmıştır. Kur'an, Cahiliyede kullanılan lafızları almış, sözlük anlamlarıyla bağlarını tamamen koparmadan kelimeleri aynı anlamda, bazen anlamlarını daraltarak veya genişleterek veya ek anlamlar yükleyerek mesajını ulaştırmaya çalışmıştır. Bizim şiirlerde bulduğumuz anlamlar bugün "Rab" ismine yüklenen anlamların delilleri ve temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Rab, Arap Edebiyatı Tarihi, Cahiliye Dönemi Şiiri, Kur'an Tefsirinde Şiirle İstişhad.

Atıf Bilgisi

Sevgi, Abdullah. "İlk Dönem Tefsirlerinde Rab Kelimesine Yüklenen Anamlara Arap Şiirinden İstişhad Örnekleri". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (Aralık 2024), 410-433. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.03>

Geliş Tarihi	04.07.2024
Kabul Tarihi	14.09.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Meanings Attributed to the Word 'Rabb' in Early Tafsirs: Examples of Evidence from Arabic Poetry

Abdullah Sevgi | 0000-0003-1124-1224 | abdullah.sevgi@siirt.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | Siirt University, Faculty of Theology, Department of Tafsir | Siirt, Türkiye

ROR : 05ptwtz25

Abstract

In the early period when the Qur'ān began to be revealed, the Arab society believed in Allah and acknowledged Him as the owner and creator of everything. In their daily conversations, they used the term "Rabb" not only for Allah but also for other beings, such as angels, rulers, idols, and some tribal leaders. From the Qur'an, one can deduce that early Arab polytheists believed Allah created the heavens and the earth, controlled the sun, provided sustenance, gave life, and was the supreme ruler of all worlds. The names "Allah" and "Rabb" appear 20 and 44 times, respectively, in the first 30 surahs, indicating the Arabs' familiarity with "Rabb." They used "Rabb" exclusively for Allah without qualifications, while for other beings, it was paired with other words. During this period, the Qur'an conveyed its divine message by using the term "Rabb," which the Arabs were very familiar with. Like other divine books, the Qur'an was revealed in the language of its first audience and addressed them using words and concepts they understood. To know Allah, and to have correct information about Him, one must learn the names and attributes He introduces Himself in the Qur'an. The name "Rabb" is the most used name after "Allah", defining divinity and relating to all creatures. "Rabb" appears 971 times in the Qur'an, and directly attributed to Allah in 964 instances. The widespread use of the name "Rabb" in the Qur'an and its usage in conjunction with other Asma'ul Husna, especially names like al-'Azīz, al-Ghafūr, al-Raḥīm, al-Ra'uf, al-Tawwāb, al-Ghani, and al-Wadud, enhances its significance. Therefore, understanding "Rabb" helps understanding the other names. To uncover the meanings of the term "Rabb" in the Qur'an, it is essential to refer to early tafsir sources and the collections of Arabic poetry. In this article, we examined the early poetry of the Arabs, the Qur'an's first audience, to find evidence of the meanings conveyed by the word 'Rabb' in the Qur'an. For this purpose, we referred to early tafsir sources and the early collections of Arabic poetry. The early poems, their authors, the dates of their emergence, the way poetry reached the Abbasid era through oral transmission, and the authenticity of Arabic poetry are subjects of debate. Some scholars, such as David Samuel Margoliouth (d. 1940) and Taha Hussein (d. 1973), argue that classical Arabic poetry is plagiarized from religious, social, political, and cultural sources. In contrast, others, like Muhammad Khidr Hussein (1876-1958) and Mustafa Sadiq al-Rafi'i (1881-1937), have written rebuttals defending its authenticity. This scholarly debate persists to the present day. However, this study distances itself from this debate and aims to determine the meanings attributed to the word "Rabb" in the poetry of that era. Investigating and identifying the meanings that the Arabs of the period when

the Qur'an was revealed attributed to this term facilitates a better and more accurate understanding of the Qur'an. The Qur'an used the existing language to correct the corrupt beliefs and thoughts of the Arabs that exposed to the message, by utilizing the meanings they attributed to words. It adopted terms from Jahiliyyah, conveying its message by sometimes narrowing, broadening, or adding to their meanings, without completely severing their definitions. The meanings we found in the poetry provide evidence and foundation for the meanings attributed to the name of "Rabb" today.

Keywords

Tafsir, Lord, History of Arabic Literature, Jahiliyye Period Poetry, Citing Poetry in Qur'anic Exegesis.

Citation

Sevgi, Abdullah. "The Meanings Attributed to the Word 'Rabb' in Early Tafsirs: Examples of Evidence from Arabic Poetry". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 10/2 (December 2024), 410-433. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.03>

Date of Submission	04.07.2024
Date of Acceptance	14.09.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Diğer kutsal kitaplar gibi Kur'ân-ı Kerîm de ilk muhataplarının diliyle nâzil olmuştur. Bizatihi kendisini “Mübîn” olarak vafeden Kur'an'ın, Arapça olarak indirilmesinin sebeplerinden birisi de bu muhataplarının Arapça konuşup anlaşmalarından dolayıdır. Kur'an, onların dilini kullanarak bozulmuş olan inanç sistemlerini düzeltmiş ve hayatlarını düzenleyen kurallar koymuştur. Ayrıca, onlardan akıllarını kullanmalarını istemiştir.

Kur'an'ın ilk muhatapları Arap toplumu olduğu için onların anlayacağı şekilde olması esastır.¹ Buradan, Kur'an'ın anlaşılmasında, Arapçanın dil özellikleri ile Arap toplumunun onu nasıl anladıklarının esas alınması gerektiği, sonradan ilave edilen mana ve yorumların ise tâli olduğu hükmüne varılabilir. Dolayısıyla İzutsu'nun (1914-1993) ifade ettiği gibi “Kur'an'ı doğru bir şekilde anlayabilmenin ve anlamlandırabilmenin temel şartlarından biri, onun nâzil olduğu dönem Arap dilinin hususiyetlerini bilmek ve ilk muhataplarının anladıkları manalara ulaşmaktır.”²

Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'de en sık kullanılan “Rab” ismi ve bu isme yüklenen anlamların kaynağına ulaşmak amacıyla, başvuru kaynaklar arasında başta gelen ilk dönem tefsirlerinden Taberî'nin (öl. 310/922) *Câmiu'l-Beyân'ı*, Zemaşerî'nin (öl. 538/1143) *el-Keşşâf'ı*, İbn Atiyye'nin (öl. 546/1151) *el-Muharreru'l-Vecîz'i* ve Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân'ı* ile Arap edebiyatı ürünlerinden olan divanlar taranmaya çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de “Rab” ismi 971 kez, türevleri ise 9 kez geçmektedir. Toplamda 980 yerde geçen³ bu kelimelere, müfessirlerin verdiği anlama delil olarak ileri sürdükleri şiirleri bulmak suretiyle ilk dönem Arap şiirinde Rab ismine verilen manaların kaynakları tespit edilmeye gayret edilmektedir. Yapılan bu tespitler, daha sonraki dönemlerde Rab ismine verilen anlamların delillerini oluşturması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı nitelemek üzere 2697 kez zikredilen “lafzattullahtan”⁴ sonra en çok kullanılan isim, “Rab” ismidir. Bu bakımdan, “Ulûhiyeti” anlamak için Rab ismini anlamak büyük önem arz etmektedir. Zira Rab ismi Kur'ân-ı Kerîmde bazen tek başına, bazen de “Raûf” (*el-Haşr*, 59/10), “Rahîm” (*Yâsîn* 36/58), “Ğafûr” (*el-En'âm* 6/54), “Azîz” (*eş-Şuarâ* 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191), “Tevvâb” (*el-Bakara* 2/37, 54, 128, 160), “Ğanî” (*el-En'âm* 6/133) ve “Vedûd” (*Hûd* 11/90) isim-

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Ğalib el- Âmulî Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 15/5551.

² Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Kevser, ts.), 13 vd.

³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu'l- mufehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l- Kerîm* (İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1982), “rbb”, 60-75; Abdullah Sevgi, *Kur'an'da Rubûbiyet* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2020), 3.

⁴ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l- mufehres*, “rbb”, 60-75; R. D. Wilson, “The Use of the Terms ‘Allah’ and ‘Rab’ in the Koran”, *Muslim World* 10/2 (1920), 176-183.

sıfatlarıyla beraber zikredilmektedir. Rab isminin anlamının belirginleşmesi bu sıfatların da anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Arap edebiyatı araştırmalarında; Cahiliye dönemi, İslamî dönem, Emevî ve Abbâsî dönemi Arap edebiyatı ve şiirleri ile ilgili sayılamayacak kadar fazla çalışma yapılmıştır.⁵ Rab ve Rubûbiyet, “Esmâ-i Hüsnâ”ya dair eserler,⁶ makaleler,⁷ yüksek lisans⁸ ve doktora tezlerinde⁹ ele alınmıştır. Bu çalışmalardan, “esmâ-i hüsnâ” isimli eserlerde “Rab” isim sıfatının daha çok semantik açıdan ve Allah’ın güzel isimlerinden biri olarak incelemeye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Esra Erdoğan Şamlıoğlu tarafından “*Kur’an’da Geçen Rab ve İlâh Kavramları Üzerine Semantik Bir İnceleme*” adıyla yapılan yüksek lisans tezinde de konu semantik açıdan ele alınmıştır. Hosein Ghannadı tarafından “*Kur’an’a Göre Peygamberlerin Risaletinde İlahi Rubûbiyet Tecellileri*” adıyla yapılan doktora tezinde konu, “peygamberlerin risaletinde rubûbiyet tecellileri” ile sınırlandırılarak işlenmiştir. Hasan Nas tarafından hazırlanan “*Zihniyet İnşası Bağlamında Kur’an’da Rubûbiyet*” adlı doktora tezi, ehl-i kitab’ın “Rab” telakkisi Kitâb-ı Mukaddes üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Mekkeli müşriklerin “Rab” telakkileri incelenmiş, Rubûbiyet tasvirlerinden bazıları “vahiy-siret ilişkisi” bağlamında ele alınmış, “zihniyet inşası” yönü ise özellikle vurgulanmıştır. Abdullah Sevgi tarafından hazırlanan “*Kur’an’da Rubûbiyet*” adlı doktora tezinde Kur’an’da “Rab” isminin mutlak olarak Allah’ın vasfı olarak geldiği ayetler tefsir kaynaklarından taranmış, “Rab” isminin diğer esmâ-i hüsnâ ile birlikte zikredildiği ayetlerde ifade ettiği anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Rubûbiyetin mahlûkat üzerindeki tecellileri ve Rubûbiyetin diğer varlıklarla ilişkisi bağlamında insandan Rabbe doğru bir süreci ifade eden tezahürleri temel tefsir kaynaklarından araştırılarak incelenmiştir. Bütün bu çalışmalarda Kur’an’da “Rab” ve “Rubûbiyet” konusu semantik açıdan incelemeye tabi tutulmuş, konuyla ilgili Arap şiirine değinilmemiştir. H. İbrahim Aydın tarafından

⁵ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şu'arâ*; İbnül'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâ'idi's-seb'i't-tıvâli'l-Câhiliyyât*; Ebül-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*; İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemül-üdebâ*; Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*; Tâhâ Hüseyin, *Fî'l-Edebi'l-Câhili*; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's- Sıfât*, thk. Abdullah Hâşidî (Cidde: mektebetu's-Sevâdî, 1993).

⁷ Aydın Temizer, “Kur’ân’da ‘Rab’ Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (07 Mart 2014), 39-66.

⁸ Halil İbrahim Aydın, *Kur’an’da Rab Kavramı* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Esra Erdoğan Şamlıoğlu, *Kur’an’da Geçen Rab ve İlâh Kavramları Üzerine Semantik Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁹ Ghannadi Hossein, *Kur’ân’a Göre Peygamberlerin Risaletinde İlahi Rubûbiyet Tecellileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Hasan Nas, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur’an’da Rubûbiyet* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Abdullah Sevgi, *Kur’an’da Rubûbiyet* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

“Kur'an'da Rab Kavramı” adıyla yapılan yüksek lisans tezinde ise “Rab” kavramının etimolojik yapısı, Kur'ân-ı Kerîm'de “Rab” lafzının geliş formları ve Kur'ân'da “Rab” kelimesi ile anlam bağı olan bazı lafızlar üzerinde durulmuş, “cahiliye şiirinde ve hadislerde Rab” kavramına değinilmiştir. Bizim çalışmamız ise, söz konusu araştırmalara katkı olmak üzere Kur'ânî bir kavram olan “Rab” ismine verilen anlamların delilleri olarak sunulan şiirleri, ilk dönem tefsirlerinde ve divanlarda bulma amacını taşımaktadır. Bu çalışma, bahsi geçen tez ve makalelerle isim benzerlikleri taşısa da muhteva açısından farklı bir bakış sunmaktadır.

1. Arap Edebiyatı Tarihinin Evreleri

Arap şiirinin başlangıç tarihi hakkındaki farklı görüşler incelendiğinde, İslamiyet'ten önce Arapların büyük bir şiir birikimine sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir.¹⁰ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gönderildiği toplum ve dönem, cahiliye toplumu ve dönemi diye isimlendirilmiştir. Arap edebiyat tarihçileri, Arap edebiyatının geçirdiği evreleri tasnif ederken hem cahiliye dönemini hem de İslamî dönemi ve sonraki dönemleri kapsayacak şekilde bir sınıflandırma yapmaktadırlar. Bu sınıflandırmaya göre, Arap edebiyatının en eski evreleri Cahiliye dönemi ve İslamî dönemden oluşmaktadır.¹¹

Cahiliye şiiri, Emevîler döneminin sonlarına kadar şifahi yolla aktarılmıştır. Bu süreç, Emevîlerin son dönemleri ile I. Abbâsî asrında, şiirin yazılı hale getirilmesiyle son bulmuştur. Basralı ve Kûfeli âlimlerin gerek çöllere gidip bedevilerden gerekse Basra ve Kûfe'de karşılaştıkları fasih Araplardan derlemeleri sonucu yazıya aktarılmıştır. Bu nedenle, Abbâsîler döneminin ilk yılları, eski Arap şiirinin sözlü rivayetten yazılı metinlere aktarıldığı bir dönem olarak kabul edilir.¹²

İslamî dönem Arap edebiyatı üç safhadan oluşmaktadır. Bunlar İslamiyet'in ilk yılları olan “Sadru'l-İslam dönemi”, “Emevîler Dönemi (661 – 750)” ve Abbâsîlerin kurulduğu 750 yılından Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı işgal ettiği döneme kadar geçen süre olan “Abbâsîler dönemidir”.¹³ Edebiyat tarihçileri, bu dönemdeki şairleri “Kudemâ” olarak isimlendirmiştir. Onlara göre, bu şairlerin eserleri, dil konusunda delil olarak kullanılabilir ve edebî istişhada temel teşkil edebilir.¹⁴ Bu dönemlerde İmru'l-Kays ve Lebid gibi meşhur

¹⁰ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, ed. Sadık Armutlu (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 71.

¹¹ Ahmed Şevki Abdüsselâm Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I el-Asru'l-Cahili* (Kahire: Daru'l-Mearif, 1995), 1/14-15.

¹² Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I el-Asru'l-Cahili*, 1/14; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, 99-100.

¹³ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I el-Asru'l-Cahili*, 1/14-15; İrfan Aşkar - Ğazi Muhtar Tuleymât, *Edebu'l-câhili (Kadayâhu, aġrâduhu, a'lâmuhu, fînunuhu)* (Humus: Daru'l-İrşad, 1992), 18-19; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, 9-11.

¹⁴ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, 14.

şairler ve edebiyatçılar yetişmiş, aynı zamanda asırlar boyu etkisini devam ettirecek olan meşhur tefsir eserleri yazılmıştır. Bunların en önemli olanları, ebu Ebû Ubeyde'nin (öl. 209/824 [?]) Mecâzü'l-Kur'ân'ı, el-Ferrâ (öl. 207/822) ve Ahfeş'in (öl. 215/830) Meâni'l-Kur'ân'ı, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) Te'vilü müşkili'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân'ı, Taberî'nin (öl. 310/922) Câmiu'l-beyân'ı, Zeccâc'ın (öl. 330/941) Meâni'l-Kur'ân'ı, Nehhâs'ın (öl. 338/949) İ'râbu'l-Kur'ân'ı, Zemahşerî'nin (öl. 538/1143) el-Keşşâf'ı, İbn Atiyye'nin (öl. 546/1151) el-Muharreru'l-vecîz'i ve Kurtubî'nin (öl. 671/1273) el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân'ıdır. Bu kadim tefsirlerde dilbilimsel tahlillere ve şiirlerden istişhadlara yer verilmiştir.

2. Kur'an Tefsirinde Şiirle İstîşhad

Sözlükte; “şahit istemek”, “tanık getirmek” manalarına gelen ve “istifâl” vezninde mastar olan istîşhad; terim olarak, “bir kelime veya ibarenin kullanım doğruluğunu ispatlamak, anlaşılmasında problem bulunan kelimelerin yanı sıra edebî sanatları açıklamak için doğruluğu kesin olan Kur'an, hadis veya Arapların sözleri gibi kaynaklardan delil getirmek” anlamında kullanılır. Bazı eserlerde istîşhad yerine ihticâc ve istidlâl terimleri de kullanılmıştır.¹⁵

Fetihlerden sonra Araplar, Arap olmayan kavimlerle karışmaya başladı. İstîşhâd, Arapların dillerinin bozulma tehlikesine karşı başvurulan bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. İstîşhâd edilen metinler ise şiir ve nesir olmak üzere ikiye ayrılır. Arap edebiyatında şairler, istîşhâd için kaynak olarak kullanıldıkları döneme göre dört gruba ayrılır: Câhiliye dönemi şairleri, muhadramûn (Hz. Peygamber'i Müslüman olarak görmeyen şairler), mütekaddimûn (İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler) ve müvelledûn (yeni şairler). Bir kısım dil âlimi, kendi dönemlerinde yaşayan şairleri yeni kabul edip şiirleriyle istîşhâd etmezken, diğerleri, yeni/müvelledûn şairler içerisinde güvenilir ve sağlam olanların şiirleriyle istîşhâdı câiz görmüştür.¹⁶

Kur'an ayetlerini anlamada Arap şiirinin delil olarak kullanılması konusu ise tefsir tarihinin önemli meselelerinden biri olmuştur. Bazı alimler tefsirlerinde şiirle istîşhâda çok önem verirken, bazı alimler tefsirde şiirle istîşhâda başvurmamıştır.¹⁷ Kur'an

¹⁵ Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc vd. (Beirut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996); Mahmud b. Ömer -ez Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd (Beirut: Dâri'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998); İsmail Durmuş, “İstîşhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

¹⁶ Durmuş, “DİA”, 23/396.

¹⁷ Ebû'l-Fethî 'Oşmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, thk. Heyet (b.y.: el-Hey'etu'l-Mişiyye, ts.), 79; M. Nihad Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul, 2001), 4-6; Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 33; Naci Özsoy, “Oryantalist Etkiler Altında Tâhâ Hüseyin ve Klasik Arap Şiirinin Güvenirliliği Üzerinde Yapılan Tartışmalar”, *EREN* 3/4 (11 Haziran 2024), 4.

tefsirinde şiirle istişhadı reddeden âlimler, “şiirle istişhad yapmakla şiir Kur’an’ın kaynağı ve aslı yapılmış olur, hâlbuki Kur’an’da şiir yerilmiştir.” diyerek şiirin Kur’an tefsirinde delil olarak kullanılamayacağı yönünde görüş beyan etmektedirler.¹⁸ Kur’an tefsirinde şiirle istişhadı savunan âlimlerden biri olan Ebu Bekr İbnü’l-Enbâri (öl. 328/939), sahabe ve tabiinin, Kur’an’ın “garîb” ve “müskilini” izah etmek konusunda şiirden şahit getirdiklerini ifade etmektedir. Şiirle istişhadı kabul eden âlimler, “şiirle istişhad yapmakla şiir, Kur’an’a asıl yapılmış olmaz, sadece Kur’an’daki bazı garîb sözcüklerin şiire dayanarak açıklanması yapılmış olur.” demektirler. Kur’an’ın şiir ve şairleri teşvik ettiğini savunan âlimler, sahabe ve tabiîn dâhil müfessirlerin çoğunun Kur’an’ın garîb ve müskilini izah etmek için şiirden şahid getirdiğini söylemektedirler.¹⁹

Kur’an’ın şiir ve şair ile ilgili görüşünü anlayabilmek için Kur’an’dan delil olarak gösterilen Şuarâ sûresi 224. ayetine bakmak gerekir:

*“Şairlere (gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler. Ancak iman edip sâlih amel işleyenler, Allah’ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında haklarını alanlar başka. Zulmedenler hangi akibete uğrayacaklarını göreceklerdir.”*²⁰

Yukarıda meali verilen ayet dâhil Kur’an’da şiir ve şair kelimesinin geçtiği 6 âyet bulunmaktadır.²¹ Bu âyetleri incelediğimizde dikkatimizi çeken husus, müşriklerin Hz. Peygamberi şair olarak nitelemiş olmalarıdır.²² Müşriklerin bu iddialarına karşı yine Kur’ân-ı Kerîm, “Biz ona (Peygamber’e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah’tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır.”²³, “O, bir şair sözü değildir.”²⁴ buyurmak suretiyle müşriklerin Hz. Peygamber’in şair, mecnun ve kâhin olarak nitelendirmelerine ve vahiy metninin bir şiir olarak değerlendirmelerine karşı çıkmaktadır.

Âyetlerin muhtevassından Kur’an’ın, şiir ve şairlere karşı olmadığı; aksine, Hz. Peygamber’e yakıştırılan şairlik ve Kur’an’a isnat edilen şiir olma sıfatını reddettiği anlaşılmaktadır. Zira âyetin devamında, “Her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler.”²⁵ buyurularak şairlerin kınanma sebebinin, o günkü toplumu batıl yola yönlendirmeleri, kamuoyu oluşturmak için yalan söylemeleri, insanları sahip olmadıkları meziyetlerle övme veya yermeleri olduğu ifade edilmektedir. Kınanan şairler, Kur’an’ın

¹⁸ Sadrettin Gümüş, *Kur’an Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 110.

¹⁹ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarık”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11 (1993), 326-327.

²⁰ eş-Şuarâ 26/224-227.

²¹ el-Enbiyâ 21/5; eş-Şuarâ 26/ 224-226; Yâsîn 36/69; es-Sâffât 37/36; et-Tûr 52/30; el-Hâkka 69/41.

²² el-Enbiyâ 21/5; Es-Sâffât 37/36; Et-Tûr 52/30.

²³ Yâsîn 36/69.

²⁴ el-Hâkka 69/41.

²⁵ eş-Şuarâ 26/224.

benzerini yapabilecekleri iddialarında bulunan, Peygamberi ve ashabını hicveden, boş ve batıl sözlere dalan ve yalanı meslek haline getirmiş olan müşrik şairlerdir.²⁶ Zemaşerî'nin dediği gibi, o dönemin şairleri yalan, iftira ve gösteriş içerikli şiirler yazıyor, hak etmeyen insanları yalıltıcı övgülerde göklere yükseltiyordu.²⁷

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm, şairleri şair oldukları için değil Kur'an'a, peygambere saldırdıkları, yalan ve iftiralarla toplulukları peşlerinden sürükledikleri için eleştirmektedir. Zaten böyle bir durum şiir dışında kalan diğer sözler ve fiiller için de geçerli bir husustur. O tür şairleri, günümüzde meslek ilkelerinden uzak, sahip olduğu medya gücü ile kalemini silah olarak kullanmak suretiyle kendi siyasi veya maddi menfaatleri için başkalarını tehdit eden, iftira atan kişiler gibi düşünebiliriz. Kötü söz ve davranışları övmeyen, iyiliği güzelliği teşvik eden ve iyi maksatla kullanılan şiir yukarıda yerilen şiirden istisna edilmektedir. Nitekim sahabeler arasında Abdullah b. Revaha (öl. 629), Kâ'b b. Züheyr (öl. 645 [?]), Kâ'b b. Malik (öl. 670) ve Hassan b. Sâbit (öl. 680 [?]) gibi peygamberimizin övgüsüne mazhar olmuş birçok mümin şair vardı. Sahabe ve tabiin döneminde şiirle istişhâda verilen önem, sonraki dönemlerde yazılan Garîbu'l-Kur'ân, Lügâtu'l-Kur'ân ve Meâni'l-Kur'ân gibi eserlerde etkisini göstermiştir.

3. İlk Dönem Arap Şiirinde Rab Kelimesinin Kullanım Alanı

Rab kelimesi sözlükte, “sâhip oldu”, “yetiştirdi”, “terbiye etti”, “ıslah etti”, “düzeltilti”, “besledi”, “mükemmelleştirdi”, “büyüttü”, “idareci oldu”, anlamlarına gelen رَبَّ/Rabbe fiilinin mastarıdır.²⁸ Çoğulu; اَرْبَابٌ/Erbâb ve رُبُوبٌ/Rubûb şeklindedir. “Rab”, Allah'ın isimlerinden biridir. Cahiliye döneminde “sahip” anlamında Allah'ı nitelenmek için kullanılmıştır.²⁹ Mahlûkâtı terbiye ve ıslâh ettiği için Allah'ı Teala'ya Rab, ıslâh ve terbiyeye muhtaç oldukları için üvey kıza (رَبِيبَةٌ) denilmiştir. İslâh ve terbiye görevleri dolayısıyla ana-baba hakkında (رَابٌّ - رَابَّةٌ) lafızları kullanılmıştır.³⁰ Terbiye edilen

²⁶ Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 8/93.

²⁷ Mahmud b. Ömer -ez Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 3/343.

²⁸ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Muhammed Harun Abdusselâm (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1399), “rbb”, 2/381; Hüseyin b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (b.y.: Dâru Taybe, 1997), 1/52; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “rbb”, 1/466; Mecdüddin Ebu Tâhir Muhammed b. Yakup Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: İhyâu turâsi'l-İslâmî, 1413), “rbb”, 3/29.

²⁹ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Eттаfeyyîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 1/136; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rbb”, 1/466; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Nevaf el-Cerrah (Beyrut, 2011), “rbb”, 348-349.

³⁰ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn,

kişiye/nesneye (مربوبه - مربوب) veya (رَبِيَّة - رَبِيْبٌ), çocuğun terbiyesi ve yetiştirilmesi ile meşgul olduğu için babaya (رَبِيْبٌ), anneye, bakıcı veya dadiya (رَبِيَّة) denmiştir.³¹ (رَبُّ الدَّارِ) Ev sahibi, (رَبُّ الْفَرَسِ) at sahibi gibi izafetle başka varlıkları nitelemek için de kullanılmıştır.

“Rab” ismi ve türevleri Kur’an’da toplamda 980 defa geçmektedir. Bu kullanımların 964’ü, doğrudan Allah’ın sıfatı olarak yer alır.³² Rab kelimesinin çoğulu olan “erbâb”, birden fazla Rab kabul etmenin yanlışlığını ifade eden dört âyette yer almıştır (Âl-i İmrân, 3/64, 80; et- Tevbe, 9/31; Yûsuf, 12/39). Kur’an’da “Rab” kelimesinin sahih anlamlarını doğru bir şekilde kavrayabilmek için, ayetlerdeki ve hadislerdeki kullanımları ile kelimenin nazil olduğu dönem Arap dilindeki anlamlarını incelemek gerekir. Sözlü rivayetin hâkim olduğu bu dönemde şiir, dilin ve kültürün ana kaynağıdır. Bu nedenle, ‘Rab’ kelimesinin anlamlarını ilk dönem Arap şiirlerinde bulmak mümkündür. Arap şiirindeki bu kullanım, “Rab” kelimesinin Kur’an’daki anlamlarını tespit etmede büyük bir önem arz etmektedir. “Rab” isim-sıfatı ilk dönem Arap şiirlerinde şu anlamlarda kullanılmıştır:

3.1. المعبود (el-Ma‘bûd)

Rab ismi, ilk dönemden itibaren birçok anlamda kullanılmıştır. Bunların en yaygın olanı, ibadet edilen المعبود/el-Ma‘bûd anlamındaki kullanımıdır. Rab ismi ma‘bûd anlamında hem Allah’ı hem de kutsal addedilen diğer varlıkları tanımlamak için kullanılmıştır.³³ Bu durum, Cahiliye Araplarının yaşamında ve şiirlerinde belirgin bir şekilde görülür. Örneğin, Cahiliye Araplarından biri³⁴ çölde bir putun başına bir tilkinin idrar yaptığını görünce öfkeye kapılmış ve yapılan saygısızlık karşısında kendisini korumaktan âciz kalan bu putu alaya alarak, onun Rab olamayacağını şu dizelerle şöyle dile getirmiştir:

1987), “rbb”, 1/130-133; Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Beyrut: Dârü’l-Kalem, 2009), “rbb”, 336-337; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “rbb”, 1/399-409.

³¹ Cevherî, *Tâcü’l-luga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, “rbb”, 1/130-133; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, “rbb”, 336-337; Ebû el-Hasan ‘Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-muḥîtu’l-a‘zam*, thk. ‘Abd el-Ḥamîd Hendâvî (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421), “rbb”, 10/236; Hüseyin b. Muhammed Dâmegânî, *Kâmûsu’l-Kur’ân (İslâhu’l-Vücûh ve’n-Nezâir Fi’l-Kur’âni’l-Kerîm)* (Beyrut: Daru’l-İlm, 1983), 189-190.

³² Abdülbâkî, *el-Mu‘cemu’l-mufehres*, “rbb”, 60-75; Sevgi, *Kur’an’da Rubûbiyet*, 2020, 30.

³³ Abdülhak b. Gâlib İbn ‘Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü’l-Kütubi’l-‘İlmiyye, 1422), 1/67; Muhammed Tahir b. Muhammed İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye, 1984), 1/167; Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Râhu’l-me‘ânî*, thk. Ali Abdülbarî ‘Atıyye (Beyrut: Dârü’l-Kütubi’l-‘İlmiyye, 1415), 1/77.

³⁴ Bu kişinin; Abbas b. Mirdas veya Ğavi b. Zâlim es- Sülme veya Ebu Zer el Gifârî olduğu söylenir: Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/133; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/237.

أَرَبُّ بِيُولِ الثُّغَلْبَانِ بِرَأْسِهِ لَقَدْ ذَلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثُّعَالِبُ
فَلَوْ كَانَ رَبًّا كَانَ يَمْنَعُ نَفْسَهُ فَلَا خَيْرَ فِي رَبِّ نَأْتِهِ الْمَطَالِبُ

“Tilkinin başına bevlettiği, Rab olur mu?”

- Boynu bükük olur, tilkinin üstüne bevlettiği kimse.

- Eğer rab olsaydı kendisini korurdu,

- İsteklerimizi sunduğumuz (böyle) rabde hayır yoktur.”³⁵

Bu ve benzeri ifadeler, putların Rab sıfatını taşıyamayacak derecede yetersiz olduğunu göstermeye yönelik güçlü bir eleştiri barındırır.

Cahiliye döneminde Hanîf dinine mensup olanların, putperestlikten uzak durarak tek bir Allah'a ibadeti savundukları görülür. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinden önce yaşamış olan ve Hanîf dininin önde gelen isimlerinden biri olan Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl (öl. 606), şiirlerinde kavminin putlarını terk ettiğini ve Rahman olan Allah'a ibadet ettiğini şu şekilde dile getirmiştir:

أَرَبًّا وَاجِدًا أَمْ أَلْفَ رَبِّ أَدِينُ إِذَا تُقْسِمَتِ الْأُمُورُ
عَزَلْتُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى جَمِيعًا كَذَلِكَ يَفْعَلُ الْجَلْدُ الصَّبُورُ
فَلَا الْعُزَّى أَدِينُ وَلَا ابْتَنَيْهَا وَلَا صَنَمِي بَنِي عَمْرٍ وَأُرُورُ
وَلَا هُبَلًا أَدِينُ وَكَانَ رَبًّا لَنَا فِي الدَّهْرِ إِذْ حَلِمِي صَغِيرُ
وَلَكِنِ أَعْبُدُ الرَّحْمَنَ رَبِّي لِيَغْفِرَ ذَنْبِي الرَّبُّ الْعَفُورُ
فَتَقَوَّى اللَّهُ رَبِّكُمْ أَحْفَظُوهَا مَنَى مَا تَحْفَظُوهَا لَا تَبُورُوا

“Ben tek bir Rabb'e mi yoksa bin Rabbe mi tapacağım,

İşler taksim edilmişken.

Lât'ı, 'Uzzâ'yı cümlesini bıraktım terk ettim,

İşte böyle yapar sabırlı ve kahraman kişi.

'Uzzâ'ya tapmam ne de iki put kızına;

Beni 'Amr'in iki putunu ziyaret etmem.

Hubel'e de artık (bundan böyle) ibadet etmeyeceğim,

Ben, henüz rüşde ermemişken rabbimiz sayılan.

Lakin Rabbim olan Rahman'a ibadet etmekteyim,

³⁵ İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rbb”, 1/237; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/167; Mehmet Yalar, “Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 15/2 (2006), 65.

Bağışlayıcı Rab günahlarımı affetsin diye.

Allah'tan sakınma şuurunu muhafaza ediniz,

Takvaya tutunduğunuz müddetçe helak olmazsınız.”³⁶

İslam'ın gelişiyle birlikte, Rab kavramı daha derin bir anlam kazanmış ve tevhid inancı ile özdeşleşmiştir. İslam'ı savunan şairlerden biri olan Abdullah b. Revaha (öl. 8/629), Rab ismini şu dizelerle yüceltmıştır:³⁷

شهدتُ بأنَّ وَعَدَ اللهُ حَقُّهُ
وَأَنَّ النَّارَ مَثْوَى الْكَافِرِينَ
وَأَنَّ الْعَرْشَ فَوْقَ الْمَاءِ طَافٍ
وَفَوْقَ الْعَرْشِ رَبُّ الْعَالَمِينَ
وَتَحْمِلُهُ مَلَائِكَةُ كِرَامٍ
مَلَائِكَةُ الْإِلَهِ مُقَرَّبِينَ

“Şahitlik ederim ki Allah'ın va'di hakır,

Cehennem de kâfirlerin sığınağıdır.

Arşta suyun üzerinde tavaftadır,

Arşın üstünde de Âlemlerin Rabbi.

Şerefli melekler arşı taşır,

İlahın melekleri en yakın olanlardır.”

Varaka b. Nevfel (öl. 610 [?]), Zeyd b. ‘Amr’in vefatı üzerine söylediği mersiyede Hanîf dininin rabbinden, “yüce”, “ibadete layık” şeklinde bahsetmektedir:

رَشِدَتْ وَأَنْعَمْتَ ابْنَ عَمْرٍو وَإِنَّمَا
بَدِينِكَ رَبًّا لَيْسَ رَبًّا كَمِثْلِهِ
وَأَدْرَاكَكَ الدِّينَ الَّذِي قَدْ طَلَبْتَهُ
فَأَصْبَحْتَ فِي دَارِ كَرِيمٍ مُقَامُهَا
تُؤَلِّقِي خَلِيلَ اللهِ فِيهَا وَلَمْ تَكُنْ
وَقَدْ تَدْرِكُ الْإِنْسَانَ رَحْمَةً رَبِّهِ
تَجَنَّبْتَ تَتَوَرَّأُ مِنَ النَّارِ حَامِيَا
وَتَرَكْتَ أَوْثَانَ الطَّوَاغِي كَمَا هِيََا
وَلَمْ تَكُنْ عَنِ تَوْحِيدِ رَبِّكَ سَاهِيَا
تُعَلَّلُ فِيهَا بِالْكَرَامَةِ لِأَهِيَا
مِنَ النَّاسِ جَبَّارًا إِلَى النَّارِ هَاوِيَا
وَلَوْ كَانَ تَحْتَ الْأَرْضِ سَبْعِينَ وَاذِيَا³⁸

“Ya İbn ‘Amr! Nimeti, doğru yolu buldun, Cehennem gibi fırın ateşinden kendini korudun

Emsali olmayan Rabb'e ibadet etmek ve yoldan saptıran putları terk etmek suretiyle

³⁶ Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn Râgıb el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. İhsan Hasan vd. (Beyrut: Dâru Sâdır, 2008), 3/207; Ali Bulut, “Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2005), 223.

³⁷ Velid Kassab, *Dîvânü ‘Abdillâh b. Revâha ve dirâse fi sîretihî ve şîrih* (Riyad: Daru'l-U'lûm, 1402), 165.

³⁸ Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Abdürrahim Mahmud (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1952), 3/121.

Aradığın dine kavuştun, rabbini tevhit etmekte hiç yanılmadın.

Cömert ve ikramı bol bir zâtın yurdundasın artık muhterem bir şekilde ikramlarla ağırlanıp vaktini geçireceksin.

Orada Hz. İbrahim ile karşılaşacaksın. İnsanlara zorbalık yapıp cehenneme düşen de olmayacaksın.

*Gerçek insana, yaratıcısının rahmeti yedi kat yerin altında bir vadide bile olsa ulaşacaktır”.*³⁹

Cahiliye dönemi Hristiyan şairlerden Adî b. Zeyd el-îbâdî (öl. 600 [?]) Hıristiyanlığın kutsal sembollerinden olan haç'a ve "Mekke'nin Rabbi"ne yemin ederek kendi durumunu şu şiirle ifade etmektedir:⁴⁰

عَلِيَّ وَرَبِّ مَكَّةَ وَالصَّلِيبِ سَعَى الْأَعْدَاءِ لَا يَأْلُونَ شَرًّا

"Mekke'nin ve haçın Rabbine yemin olsun ki,

Düşmanlar aleyhimde çalıştılar ve ellerinden gelen kötülüğü esirgemediler”.

Kur'ân-ı Kerîm'de de Rab kelimesinin bu anlamda kullanılmasına dair birçok ayet bulunmaktadır.⁴¹ Hz. Yusuf'un zindandaki arkadaşlarına hitap ettiği şu ayet, bu kullanımın güzel bir örneğidir:

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرَأَيْتَ بَابُ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

"Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı hayırlıdır yoksa tek ve mutlak hâkimiyet sahibi olan Allah mı?"⁴² Bu âyette Hz. Yusuf, Rab kelimesini zindan arkadaşlarına ma'bud anlamında kullanılmıştır.⁴³ Yine, "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz."⁴⁴ âyeti söz konusu anlamı yansıtmaktadır.

3.2. السيد (es-Seyyid)

Seyyid kelimesi, köken itibariyle Arapça S-v-d kökünden türeyerek, konumuzla irtibatı açısından "şan-şeref sahibi, büyük ve lider olmak; liderlik yarışına girmek" manalarına gelmektedir.⁴⁵ es-Seyyid ise cömert, reis ve yardım eden manalarında Allah'ın isimlerinden

³⁹ Ömer Ünal, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Şarkiyat Araştırmaları* 9 (1993), 183.

⁴⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 3/110.

⁴¹ El-En'âm 6/164; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3.

⁴² Yûsuf 12/39

⁴³ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/52.

⁴⁴ el-Bakara 2/21.

⁴⁵ Ebû 'Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Maĥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), "svd", 2/292-293; Ebû Manşûr Muĥammed b. Aĥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luĥa*, thk. Muĥammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâġi'l-'Arabî, 2001), "svd", 13/30-32; Ebû'l-Ĥuseyn Aĥmed b. Fâris el-

biridir. Bu bağlamdan olmak üzere, şan-şeref-makam sahibi efendi olmak (*seyyidun/sûdedun/siyâdetun*); hükümdar gibi kendisine boyun eğilen ve saygı duyulan kişi (*seyyidun*) bu kökten türemiş kelimelerle ifade edilir.⁴⁶ Evde otorite ve hükümrancılık sahibi olan eş/koca, reis (*es-seyyidu*), evli kadın (*es-seyyidetu*); hükümrancılık, egemenlik, hakimiyet ve şeref (*siyâdetun*) ile anlatılır.⁴⁷ Rab isminin ifade ettiği anlamlardan birisi de “es-Seyyid”tir.

Arapların büyük şairlerinden Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa (öl. 40/660[?]), bir şiirinde Rab kelimesini; “otorite sahibi”, “reis”, “seyyid” anlamında kullanmaktadır:⁴⁸

وَأَهْلُكُنْ يَوْمًا رَبِّ كِنْدَةَ وَأَبْنَهُ
وَرَبِّ مَعَدَّ بَيْنَ خَبْتٍ وَعَزْرٍ

"Bir gün kadınlar, Kinde kabilesinin reisini ve oğlunu

ve onlarla birlikte Me'ad Kabilesi'nin reisini vadi ile dağ arasında helâk ettiler."

Şair Lebîd bu şiirinde "Rabbu Kinde" sözüyle Şair İmru'ül-Kays'ın da babası olan Kinde Kabilesinin reisi ve efendisi olan Hucr'u; "Rabbu Me'ad" sözüyle ise Me'ad kabilesinin efendisi ve reisi olan Huzeyfe b. Bedri'yi kastetmektedir.⁴⁹ Lebîd'in bu ifadeleri, Câhiliye döneminde Rab kelimesinin toplumsal liderliği, otoriteyi ve yüceliği betimlemek için nasıl kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Kaẓvîni İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.), "svd", 3/114-115; Cevherî, *Tâcü'l-luga ve şihâhu'l-'Arabîyye*, "svd", 2/490-492; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, "svd", 246-244; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "svd", 24/2141-2142; Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Komisyon (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), "svd", 290-291; *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, "svd", 8/224.

⁴⁶ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "svd", 2/292-293; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, "svd", 13/30-36; İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa*, "svd", 3/114-115; Cevherî, *Tâcü'l-luga ve şihâhu'l-'Arabîyye*, "svd", 2/490-492; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, "svd", 246-247; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "svd", 24/2141-2146; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "svd", 290-291; *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 8/224-237.

⁴⁷ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "svd", 2/292-293; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, "svd", 13/30-36; İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa*, "svd", 3/114-115; Cevherî, *Tâcü'l-luga ve şihâhu'l-'Arabîyye*, "svd", 2/490-492; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, "svd", 246-247; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "svd", 4/2141-2146; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "svd", 290-291; *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 8/224-237.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/141; Ebû 'Akîl Lebîd b. Rebî'a b. Mâlik el-Âmirî Lebîd b. Rabî'a, *Dîvânü Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî*, thk. Ḥamdû Ṭammâs (b.y.: y.y., 1425), 46; İbn 'Atîyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/167.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 141.

Kadim Câhiliye şairlerinden Cüzeyme b. Mâlik b. Fehm el-Ezdî (m. öl. 476?), Tübbâ'luların kendi bölüğüne düzenledikleri baskını öğrendiğinde, cesaret ve cömertliğini dile getirirken yine Rab kelimesine başvurmuştur.⁵⁰

قَدْ شَرِبْتُ الْخَمْرَ وَسَطُهُمْ
فَعَلَى مَا كَانَ مِنْ كَرَمٍ
أَنَا رَبُّ النَّاسِ كُلِّهِمْ
نَاعِمًا فِي غَيْرِ أَصْوَاتٍ
فَسَتَّبِكْنِي بِنِّيَاتِي
غَيْرَ رَبِّي الْكَافِتِ الْفَاتِ

“Onların arasında içkiyi içtim,

Güven ve sükûnet içinde,

Cömertliklerime rağmen,

Kızlarım bana ağılayacak.

Ben bütün insanların rabbiyim (efendisiyim),

Ruhları kabzedem, can alan rabbimden başka/hariç”.

Bu kullanım, dönemin sosyal ve kültürel yapısına dair derin ipuçları sunmaktadır. Cahiliye dönemi şairlerinden İmruû'l-Kays b. Hucr (öl. 540), komşusu 'Uveyr'in kendisine yardım etmesi gibi kabile reisi amcası Şurahbil b. Amr öldürüldüğünde, ona yardım edilmemesinden yakınırken efendilerinden, “Rab” ismi ile bahsetmektedir:

فَمَا قَاتَلُوا عَنْ رَبِّهِمْ وَرَبِّيهِمْ
وَلَا أَدْنُوا جَارًا فَيُظْفَرُ سَالِمًا
وَمَا فَعَلُوا فَعَلَ الْعَوِيرِ بِجَارِهِ

“Onlar ne efendileri (Şurahbil b. Amr) ve ne evlatlıkları için savaştılar,

Ne de güvende olması için bir komşuya izin verdiler.

'Uveyrin komşusuna yaptığımı da yapmadılar.”⁵¹

Burada İmruû'l-Kays, hem kişisel bir serzenişte bulunmuş hem de toplumsal dayanışma kavramlarını Rab ismini kullanarak eleştirmiştir.

Daha sonraki dönemlerden bir örnek ise İbnü'l-Kayserânî'nin (öl. 507/1113), Nûreddin Mahmûd Zengî'yi (öl. 569/1174) överken Rab kelimesini “otorite sahibi efendi” anlamında kullanmasıdır.⁵²

⁵⁰ Âdil Fericât, *eş-Şu'arâu'l-Câhiliyyüne'l-Evâil* (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 2008), 106.

⁵¹ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ Endulusî A'lem eş-Şentemerî, *Eş'âru's-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn* (b.y.: y.y., ts.), 1/19.

⁵² Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Mağdisî ed-Dimeşķî Ebû Şâme, *er-Ravđateyn fi Aħbâri'd-Devleteyni'n-Nûriyye ve'ş-Şalâhiyye*, thk. İbrâhîm ez-Zeybeķ (b.y.: y.y., 1418), 1/251.

إِلَى أَنْ دَعَتْهُ رَبَّهَا كُلَّ بَلَدَةٍ فَلَيْسَ مِنَ الْأُمُصَارِ مَا لَا يُرْبِيهِ

“Her beldenin Rabbi (seyyidi) onu davet etti,

Şehirlerden onun emri altına girmeyen kalmadı”.

Bu beyit, Rab kelimesinin liderlik ve otorite vurgusunu güçlü bir biçimde ortaya koyarken “Seyyid” anlamında Rab ismi kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de de Yûsuf sûresinin 42. âyetinde aynı anlamda Hz. Yusuf’un dilinden şöyle buyrulmaktadır:

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ

“Yûsuf, zindan arkadaşlarından kurtulacağını zannettiği kişiye, ‘Rabbinin (efendinin) yanında beni zikret, dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturduğundan o, birkaç yıl daha hapiste kaldı.’⁵³ Burada Hz. Yusuf’un, Rab kelimesini “itaat edilen efendi” anlamında kullandığı görülmektedir. Aynı surenin başka bir ayetinde de Hz. Yusuf şöyle der: “... O ise, ‘Allah’a sığınırım, zira o (kocanız) benim efendimdir, bana iyi baktı. Gerçek şu ki, zalimler kurtuluşa eremezler’ dedi.”⁵⁴ Hz. Yusuf’un burada kullanmış olduğu “Rab” kelimesi ile “itaat edilen efendi, reis” kastedilmiştir.⁵⁵ Bu örnekler, Rab kavramının gerek dünyevi gerek ilahî bağlamlarda çok yönlü anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.

3.3. الْمُصْلِح (el-Muslih)

Sözlük anlamı itibarıyla "el-Muslih", “ıslah eden”, “arıtıp saflaştırıp olgunlaştıran”, “her şeyi düzelten”, “halden hâle geçirerek düzenleyen”, “terbiye eden” gibi anlamlar taşır. Arapçada bir şeyi düzeltip tamamlayan kişi için; "فَدُّ رَبِّهِ فَهُوَ رَبُّ لَهُ" (O'nu tamamlayıp düzeltti, ıslah etti; O, o'nu düzelten, ıslah edendir.) denilir.⁵⁶ Bu bağlamda, Rab ismi Arap şiirinde zaman zaman "el-Muslih" anlamında kullanılarak düzenleme, terbiye etme ve ıslah etme kavramlarına işaret eder.

Cahiliye dönemi şairlerinden Nâbîga ez- Zübyânî (öl. 604 [?]), Nu'mân b. Münzir'in hastalığı üzerine yazdığı bir beyitte Rab isminin bu anlamına dikkat çeker:⁵⁷

⁵³ Yûsuf 12/42

⁵⁴ Yûsuf 12/23

⁵⁵ Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 4/243; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 4/335; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/798; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 467.

⁵⁶ İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “rbb”, 336; Abdullah b. Ahmed Neseffî, *Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beirut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998), 1/6.

⁵⁷ A'lem eş-Şentemerî, *Eş'âru's-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, 220; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67.

وَرَبَّ عَلَيْهِ اللَّهُ أَحْسَنَ صُنْعِهِ وَكَانَ لَهُ عَلَى الْبَرِيَّةِ نَصْرًا

“Allah onu en iyisi ile terbiye edip islah etti,

Ve yaratılmışlara karşı onun yardımcısıydı.”

Burada şair, Nu'mân'ın Allah tarafından düzenlenip terbiye edilerek en güzel hâle getirildiğini, onun yarattıklarına karşı bir yardım eli olarak kılındığını vurgular. Bu kullanım, Rab kelimesinin islah eden ve terbiye eden anlamlarının güçlü bir örneğini sunmaktadır.

Hiciv sanatının ustalarından şair Ferezdak b. Gâlib (öl. 114/732) ise şu beytinde Rab isminin bir türevi olan "Merbûb" kelimesine yer vererek bu anlamı işler:

كَأَنَّا كَسَالِنَةٌ حَمَقَاءٌ إِذْ حَقَقْتُ سِلاءَهَا فِي أَدِيمٍ غَيْرِ مَرْبُوبٍ

"Onlar, yağını tabaklanmamış deride muhafaza eden ahmak kadın gibidirler."⁵⁸

Bu beyitte geçen "Merbûb" kelimesi, "el-Muslih" anlamında kullanmıştır.

Bu beyitte "Merbûb" kelimesi, islah edilmemiş veya terbiye edilmemiş bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Şair, terbiye edilip düzenlenmiş bir yapının önemini vurgularken, bunun eksikliğinin nasıl bir kusur olarak görüldüğüne dikkat çeker.

Bir diğer örnek, Şair sahâbî Amr b. Şe's b. Ubeyd el-Esedî'nin (öl. 20/641) dokunaklı şiiridir. Amr, siyahî bir cariyeden dünyaya gelen oğlu Irâr'ın, karısı tarafından küçümsenip eziyete maruz kaldığını görür. Bu haksızlığa karşı, oğluna sevgi ve şefkatle yaklaşması gerektiğini karısına hatırlatırken, derin bir anlam taşıyan Rab kökünden türeyen ifadelerle seslenir:⁵⁹

فَإِنْ كُنْتُ مَيِّ أَوْ تُرَيْدِينَ صُحْبَتِي فَكُونِي لَهُ كَالسَّمَنِ رُبْتُ لَهُ الْأَدَمَ

“Eğer benden biriyisen ya da benimle dost olmak istiyorsan,

O'na iyilikte (islah ve terbiye edilerek tabaklanmış) deri içindeki tereyağı gibi ol.”⁶⁰

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 142; İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67.

⁵⁹ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve ş-Şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 1423), 1/415; Ebû Bekr Muhammed b. el-Ĥasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408), "rbb", 1/67; Cevherî, *Tâcû'l-luġa ve sihâhu'l-'Arabîyye*, "rbb", 1/131; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Ĥamâse* (Beirut: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/99; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rbb", 1/406; Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, "rbb", 464.

⁶⁰ Deri, içine konulan yağ bozulmaktan korur. Eğer, tereyağının içine konduğu deri bozulursa içindeki yağ da bozulur. Yağın bozulmaması için derinin herhangi bir meyvenin koyulaştırılmış öz suyuyla çeşnilenmesi ve tabaklanmasının iyi yapılması lazım. Güzel kokularla çeşnilenince hem içindeki yağ korur hem de güzel kokmasını sağlar. Bir kişinin güzel ahlaklı olduğu vurgulanmak istendiği zaman "kötü kokmayan tereyağı gibidir" denirdi. Şair, eşinden yağ gibi

Bu beyitte yer alan ifade, Arapların sıvı maddeleri muhafaza etmek amacıyla deri veya tulumlara uyguladığı işleme atıfta bulunmaktadır. Bu işlemde yağ konulacak deri ve tulumlar yasemin çiçeği veya herhangi bir kokulu bitki ile karıştırıp kullanıma hazır hale getirilir ve bu süreç için (رَبِّتِ الدَّهْنَ) (yağ karışımını hazır hale getirdim.) derlerdi.⁶¹ Amr, oğluna yönelik sevgi ve şefkatin de benzer bir dikkatle gösterilmesi gerektiğini vurgulamış ve bu bağlamda dönemin “ıslah” ve “terbiye” kavramlarına atıfta bulunmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de; Rabbe kulluk edilmesi,⁶² “şirk koşulmadan tek bir ilâh kabul edilmesi”,⁶³ “yaratıklarına yol gösterdiği”⁶⁴ ve bunun neticesinde “takdis” ve “tesbih” edilmesi gerektiği⁶⁵ beyan edilirken “Rab” ismi, “el-Muslih” anlamında kullanılmıştır. Hz. Musa ile Firavun arasında geçen diyalogda Musa şunu söyledi: “Şayet aklınızı kullansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir.”⁶⁶ İbn Kesir ayeti açıklarken şunu kaydetmektedir: Hz. Musa burada Rabbin doğuyu doğu olarak yaratması ve yıldızları oradan doğacak şekilde düzenlemesi ve batıyı batı olarak yaratması ve gök cisimlerinin oradan batacak şekilde ıslah etmesi; Rabbin muslih ve müdebbir olduğunu gösterir.⁶⁷

3.4. المَدْبِر (el-Müdebbir)

El-Müdebbir, sözlük anlamı itibarıyla; düşünmek, düzenlemek, idare etmek, planlamak, tanzim etmek gibi anlamlara gelen دَبَّرَ kelimesinden üretilmiş bir ism-i faildir. Bu bağlamda مَدْبِر (Müdebbir): “planlayan, düzenleyen, tertip eden, tedbir alan” anlamını taşır. المَدْبِر (el-Müdebbir) ise, “hikmetine uygun, dilediği şekilde yöneten, gözeten, kollayan, düzenleyen anlamında Allah’ın (cc.) esmâ-i hüsnâsından biridir.”⁶⁸ Rab ismi bazı Arap şiirlerinde “Müdebbir” anlamında kullanılmıştır.

yumuşak, nazik ve faydalı olmasını isterken yağ ile deri arasındaki ilişkiyi örnek olarak vermekte, çocuğuna karşı ilişkilerinde anlayışlı ve destekleyici olmasının kendisi ile dostluğunun devamını sağlayacağını ifade etmektedir: Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sîhâhu'l-'Arabiyye*, 1/131; Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Ĥamâse*, 1/99; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/406; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 464.

⁶¹ Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sîhâhu'l-'Arabiyye*, “rbb”, 1/31; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rbb”, 1/408.

⁶² el-En'âm 6/102.

⁶³ el-Kasas 28/68.

⁶⁴ Tâhâ 20/49-50.

⁶⁵ el-A'lâ 87/1-5.

⁶⁶ Eş-Şuara 26/28.

⁶⁷ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsu'd-Din (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998), 6/126.

⁶⁸ Ebü'l-Meĥâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Ĥâsen b. Aĥmed el-Makdisî İbnü'l-Mibred, *ed-Dürrü'n-naĥi fi şerhi elfâzi'l-Ĥırâki*, thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiyye (Cidde: Daru'l-Mücteme', 1991), 3/823; Ahmed Muhtar Abdulhamit Ömer, *Mucemu'l Luġati'l-Arabiyyeti'l-Muâsira* (Kahire: Âlemu'l-Kutub, 2008),

Bu anlam, Huneyn Savaşı'na dair bir olayda da belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. Müslümanların 630 yılında Hevâzinlerle yaptığı Huneyn Savaşı'nda bir ara savaşın Müslümanların aleyhine dönmesi üzerine⁶⁹ henüz Müslüman olmamış olan Safvan b. Ümeyye'nin (öl. 41/661 [?]) söylediği şu sözleri kaydedilmiştir:

فَوَاللَّهِ لَأَنْ يُرَبِّيَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُرَبِّيَ رَجُلٌ مِنْ هَوَازِنَ

"Vallahi, Kureyşli bir adamın benim Rabbinim (amirim, efendim, liderim) olması, Hevâzinli bir adamın (Avf b. Malik en- Nadri) benim idarecim, âmirim olmasından bana daha sevimlidir."⁷⁰

Bu ifadede, Safvan b. Ümeyye'nin Rab kökünden türeyen bir kelime ile Kureyşli bir liderin idare ve yönetimine olan tercihini dile getirdiği görülmektedir. Bu tercih, onun nazarında "Müdebbir" sıfatına atfettiği düzenleyici ve planlayıcı anlamı vurgular.

Kur'ân-ı Kerîm'de, el-Müdebbir sıfatının yansıması niteliğinde bir kullanım, Yûnus Sûresi'nin 3. âyet-i kerimesinde yer almaktadır:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدِيرُ الْأَمْرَ .

"Muhakkak ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istiva ederek işleri düzene koyan Allah'tır..."⁷¹ Bu âyet, Allah'ın kainatı yaratıp başıboş bırakmadığını, aksine her şeyin idare ve düzenini hikmetiyle planlayarak her türlü tedbiri aldığını ifade etmektedir. Göklerin ve yerin altı günde yaratılması, ardından Arş'a istiva edilerek tüm işlerin düzenlenmesi, Allah'ın sonsuz kudret ve hikmetini gözler önüne seren bir tasvirdir. Bu durum, el-Müdebbir sıfatını, varlığın tamamını kuşatan bir yönetim ve düzenleme vasfıyla tanımlamaktadır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu toplumun diline uygun olarak onların aşına olduğu lafızları kullanmış, bu lafızların anlamlarını bazen daraltmış, bazen genişletmiş, kimi zaman yeni anlamlar yüklemiş, bazen de anlam hatalarını tashih etmiştir. Böylece, Arap toplumunun inançlarını ve anlayışlarını yeniden inşa etme yolunda onların diline ve kültürüne hitap etmiştir. Bu süreçte, Kur'ân'ın Allah'ın varlığını ve birliğini tanıtmaya hedefiyle, "Allah" lafza-i celâlınden sonra en çok kullandığı isimlerden biri, o dönemin Arap toplumunda da bilinen ve kullanılan "Rab" ismi olmuştur.⁷²

"dbr", 1/720-721.

⁶⁹ Muhammed Hamidullah, "Huneyn Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 28/376.

⁷⁰ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, "rbb", 336; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/6; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rbb", 473.

⁷¹ Ayrıca Bkz. en-Nisâ 3/23; Yûsuf 12/23.

⁷² Sevgi, *Kur'an'da Rubûbiyet*, 2020, 2.

Kur'ân'da "Rab" isminin yaygın bir şekilde zikredilmesi, bu ismin dönemin Arap toplumunda ne denli köklü ve yaygın bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. İlk dönem ve sonrasındaki Arap şiirleri incelendiğinde, "Rab" isminin gerek Allah'a gerekse başka varlıklara ve nesnelere atfedildiği görülmektedir. Bu şiirlerde, her şeyin yaratıcısı Allah'tan bahsedilirken "Rab" ismi kullanıldığı gibi, insanlara ve nesnelere atfedilen farklı anlamlarla da karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanım çeşitliliği, kelimenin anlam yelpazesinin genişliğini ve toplum üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Arap şiirlerinde geçen "Rab" kelimesi üzerine yapılan tetkik, bu ismin çeşitli bağlamlarda farklı anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. İncelememizde, "Rab" isminin Arap şiirinde genellikle şu anlamlarda kullanıldığı görülmüştür: "el-Ma'bûd", ibadet edilen;⁷³ "es-Seyyid", otorite sahibi, itaat edilen, efendi, reis;⁷⁴ "el-Melik", sahip, mâlik ve idareci;⁷⁵ "el-Muslih", ıslah eden, halden hâle geçirerek düzenleyen, terbiye eden⁷⁶ ve "el-Müdebbir", gözeten ve kollayan.⁷⁷ Bu anlamlar, Arap şiirinin dini, toplumsal ve kültürel yapısıyla sıkı bir ilişki içerisinde şekillenmiştir. Ancak burada belirtilen anlamların yalnızca bizim araştırmamızda tespit edilenlerle sınırlı olduğunu ve bu anlamlarla mutlak bir genelleme yapılamayacağını belirtmek gerekir. Zira böyle bir genelleme, tüm Arap şiirinin eksiksiz bir taramasını gerektirir ki, bu da pratik olarak mümkün değildir. Bu araştırma, "Rab" isminin Arap toplumunda ve şiirinde nasıl anlam bulduğunu keşfetmeye yönelik bir adım niteliğindedir ve gelecekte yapılacak daha kapsamlı çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

⁷³ İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rbb", 1/237; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/167.

⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/141; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/612; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/798; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67.

⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/142; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67.

⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, "rbb", 336; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/67; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/6.

Kaynakça | References

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l- mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l- Kerîm*. İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1982.
- Âlûsî, Mahmud b. Abdullah el-. *Rûhu'l-me'ânî*. thk. Ali Abdülbarî 'Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Aşkar, İrfan - Tuleymât, Ğazi Muhtar. *Edebu'l-câhili (Kadayâhu, aġrâduhu, a'lâmuhu, fûnunuhu)*. Humus: Daru'l-İrşad, 1992.
- Aydın, Halil İbrahim. *Kur'an'da Rab Kavramı*. Karaman: Karamanoġlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- A'lem eş-Şentemerî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ Endulusî. *Eş'âru's-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*. b.y.: y.y., ts.
- Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aġmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-. *el- Esmâ ve's- Sifât*. thk. Abdullah Hâşidî. Cidde: mektebetu's-Sevâdî, 1993.
- Bulut, Ali. "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2005), 213-235. <https://doi.org/10.17120>
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Çetin, M. Nihad. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul, 2001.
- Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsu'l-Kur'ân (Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*. Beyrut: Daru'l-İlm, 1983.
- Dayf, Ahmed Şevki Abdüsselâm. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I el-Asru'l-Cahili*. Kahire: Daru'l-Mearif, 27. Basım, 1995.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*. ed. Sadık Armutlu. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Ķâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Maġdisî ed-Dimeşķî. *er-Ravđateyn fi Aġbâri'd-Devleteyni'n-Nûriyye ve's-Şalâhiyye*. thk. İbrâhîm ez-Zeybeķ. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1418.
- Ebû Zekerıyyâ et-Tebrîzî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muġammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî. *Şerġu Dîvânî'l-Ĥamâse*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- Erdoğan Şamlıoġlu, Esra. *Kur'an'da Geçen Rab ve İlâh Kavramları Üzerine Semantik Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Eroġlu, Ali. "Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11 (1993), 326-327.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muġammed b. Aġmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luġa*. thk. Muġammed 'Avđ Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.

- Fericât, Âdil. *eş-Şu'arâu'l-Câhiliyyüne'l-Evâil*. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 2. Basım, 2008.
- Fîruzâbâdî, Mecduddin Ebu Tâhir Muhammed b. Yakup. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Muhammed Ali Neccâr. Kahire: İhyâu turâsi'l-İslâmî, 1413.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub el-. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Komisyon. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 1990.
- Halîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hamidullah, Muhammed. "Huneyn Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/376. İstanbul, 1998.
- Hossein, Ghannadi. *Kur'an'a Göre Peygamberlerin Risaletinde İlahi Rubûbiyet Tecellileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Hüseyin, Taha. *Cahiliye Şiiri Üzerine*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Ḥaşâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyye, ts.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâîyn, 1408.
- İbn Fâris, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvînî. *Mucmelu'l-Luğa*. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Muhammed Harun Abdüsselâm. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1399.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsu'd-Din. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kutubî'l-ilmıyye, 1998.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ḥadîs, 1423.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebû el-Ḥasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî. *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*. thk. 'Abd el-Ḥamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1421.
- İbnü'l-Mibred, Ebû'l-Meḥâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Ḥasen b. Aḥmed el-Maḳdisî. *ed-Dürrü'n-naḳi fi şerhi elfâzi'l-Ḥıraqi*. thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiyye. 3 Cilt. Cidde: Daru'l-Mücteme', 1991.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Kevser, ts.
- Kassab, Velid. *Dîvânü 'Abdillâh b. Revâḥa ve dirâse fi sîretihî ve şîrih*. Riyad: Daru'l-U'lûm, 1402.

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Eттаfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Lebîd b. Rabî'a, Ebû 'Aqîl Lebîd b. Rebî'a b. Mâlik el-Âmirî. *Dîvânü Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî*. thk. Hamedü Tammâs. b.y.: y.y., 1425.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Nas, Hasan. *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyet*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Neseî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998.
- Ömer, Ahmed Muhtar Abdulhamit. *Mucemu'l Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*. Kahire: Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Özsoy, Naci. "Oryantalist Etkiler Altında Tâhâ Hüseyin ve Klasik Arap Şiirinin Güvenirliliği Üzerinde Yapılan Tartışmalar". *EREN* 3/4 (11 Haziran 2024), 1-8.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyin. *el-Eğânî*. thk. İhsan Hasan vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, ts.
- Sevgi, Abdullah. *Kur'an'da Rubûbiyet*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Sevgi, Abdullah. *Kur'an'da Rubûbiyet*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Ğalib el-Âmulî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahrûc vd. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996.
- Temizer, Aydın. "Kur'an'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (07 Mart 2014), 39-66. <https://doi.org/10.15370/muifd.50025>
- Ünal, Ömer. "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini Motifler". *Şarkiyat Araştırmaları* 9 (1993).
- Wilson, R. D. "The Use of the Terms 'Allah' and 'Rab' in the Koran". *Muslim World* 10/2 (1920), 176-183.
- Yalar, Mehmet. "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 15/2 (2006), 1-25.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdurrezâk el-Hüseyinî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Nevaf el-Cerrah. Beyrut, 2011.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer -ez. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, ts.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer -ez. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnî's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.